

BITSKEY ISTVÁN

A konciliarista tradíció Pázmány Péter Szentírás-értelmezésében

Az egyháztörténet nem más, mint a Szentírás értelmezésének története: így szól Gerhard Ebeling közismert tétele, s valóban, a keresztény teológiának a legkorábbi évszázadoktól kezdve központi témáját jelentette a bibliai hermeneutika, az Ó- és Újtestamentum szövegének magyarázata, a protokanonikus, deuterokanonikus és apokrif (protestáns szóhasználat: kanonikus, apokrif és pszeudoepigráf) könyvek körének meghatározása. Údvtörténeti jelentősége lett a bibliai szövegek értelmezésének, mivel az a kereszténység életének minden aspektusában – a személyes hitélettől, a *pietas* gyakorlásától kezdve az erkölcsös életvitel meghatározásáig, az egyházpolitikáig és vallásháborúig – meghatározó szerepet játszott két évezred óta.¹

A keresztény bibliai exegézis és hermeneutika történetéről könyvtárnyi szakirodalom szól,² s a legújabb egyház- és vallástörténeti kutatásoknak is homlokterében áll az írásmagyarázat és írásértelmezés témaköre, katolikus és protestáns részről egyaránt.³ Az újabb kutatások már egyenesen úgy fogalmazzak, hogy a reformáció lényegében nyelvi esemény, amely természetesen a bibliai kifejezések értelmezését is befolyásolta.⁴ Ismeretes továbbá, hogy milyen mértékben tért el egymástól az évszázadok folyamán már a sugalmazott könyvek körének kijelölése is. Ezekhez a vizsgálódásokhoz csatlakozva – a kora újkori magyar hitvitázó irodalom néhány szövege alapján – ezúttal az írásmagyarázat évezredek történetéből egyetlen jellegzetes mozzanat megragadását vállalhatjuk: a 17. század elején ismert és érvényes hermeneutikai elvek és módszerek mentén egy jellegzetes hitvita egyes részleteit kíséreljük meg figyelemmel kísérni.

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

- 1 Gehard EBELING, *Kirchengeschichte als Geschichte der Auslegung der Heiligen Schrift*, Tübingen, Mohr, 1947 (Sammlung Gemeinverständlicher Vorträge und Schriften aus dem Gebiet der Theologie und Religionsgeschichte, 189). Ennek a nézőpontnak a magyarországi tudományos kutatásban történő elterjesztése és érvényesítése érdekében kiemelkedő szerepet játszott a *Hermeneutikai Füzetek* sorozata az 1990-es évektől kezdve, bekapcsolva ezzel a magyar kutatást a nemzetközi trendekbe.
- 2 Robert MORGAN with John BARTON, *Biblical Interpretation*, Oxford, UP, 1988; Kenneth HAGEN, *The Bible in the Churches: How Various Christians Interpret the Scriptures*, Milwaukee, Marquette UP, 1998 (Marquette Studies in Theology, 4). A téma legújabb bibliográfiája: N. CLAYTON CROX, *Bibliography: Biblical Interpretation (General)*, <http://cdn.bakerpublishinggroup.com/processed/esource/assets/files/758/original/hyperlink-02-11.pdf?1417379505>, letöltve: 2016. 11. 03.
- 3 Peter WALTER, *Schriftenverständnis und Schriftenauslegung auf dem Konzil von Trient = Gottes Wort in der Geschichte. Reformation und Reform in der Kirche*, Hg. Wilhelm DAMBERG, Ute GAUSE, Isolde KARLE, Thomas SÖDING, Freiburg–Basel–Wien, Herder, 2015, 83–95.
- 4 CSEPREGI Zoltán, *A reformáció nyelve: Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján*, Bp. Balassi, 2013 (Humanizmus és Reformáció, 34).

Kérdésünk tehát: melyek voltak azok az új kihívások, amelyekkel a kora újkori biblia-magyarázók a Kárpát-medencében is szembesültek? Módosult-e, s ha igen, mennyiben, a középkori exegetikai tradíció a magyar katolikus konfesszionalizáció során? Mutatkoznak-e változások Pázmány Péter polemikus érvrendszerében? Jelentek-e meg újabb argumentumok a *sola Scriptura* elvének cáfolási kísérletei során, készítette-e a vitapartner a katolikus felet újabb megfontolások tekintetbe vételére?

Felekezeti és hermeneutika

A reformáció fellépésével, a konfesszionalizáció előrehaladtával a keresztény Szentírás-értelmezés és -fordítás a felekezeti polémiák szövegterébe került. Érthető, hogy a Róma-hű teológusok számára ez a helyzet új kihívást jelentett, újra kellett fogalmazniuk vagy legalább is pontosítaniuk, árnyalniuk a Bibliával kapcsolatos álláspontjukat. A Trienti Zsinat már legelső ülésének egyikén foglalkozott a Vulgata-verzió egyes locusainak értelmezésével, a negyedik ülés 1546. április 8-án (*Decretum de canonicis Scripturis*) felsorolta mindkét testamentum hitelesnek elfogadott könyveit, köztük azokat a deuterokanonikus szövegeket, amelyeket Luther – Jeromos egykori véleményéhez és egyes rabbinikus forrásokhoz csatlakozva – apokrifeknek tartott és bibliájából kihagyott. Ezt követően a katolikus teológusok körében a fordítást illető korrekciós javaslatok és kritikák szinte állandóan napirenden voltak, ezek miatt jóval a zsinat után, 1590-ben adták ki a *Vulgata Sixtina* szövegét, amelyet a nyomdahibák miatt azonban újabb edíciók követtek, végül a két pápa autoritásához és nevéhez köthető *Sixto-Clementina* változatot nyilvánították érvényesnek.⁵ Ez a változat Roberto Bellarmino előszavával, reprezentatív díszcímlappal 1593-ban megjelent, s ez vált Európa-szerte a kanonizált katolikus bibliává, kiadásai egymást követték a kontinens legrangosabb nyomdáiban, többek között Róma, Párizs, Lyon, Antwerpen tipográfiaiban.⁶ Mivel azonban a protestáns tábor a Trientben megfogalmazott dekrétumokat nem fogadta el, sőt még a conciliumnak a legitimitását is kétségbe vonta, az írásértelmezési polémia továbbra is nyitott és eleven maradt.⁷ Különösen az anyanyelvi fordítások kérdésében alakult ki több különböző álláspont, erről a katolikus teológusok között is élénk viták zajlottak. Miként Molnár Antal kimutatta, végeredményben differenciált álláspont érvényesült a katolicizmuson belül: Itáliában a szigorúbb vonal tilalmi érvényesültek, viszont a pro-

5 Az idevágó könyvtárnyi szakirodalom néhány fontosabb tétele: Johann B. NISUS, *Zur Geschichte der Vulgata Sixtina*, Zeitschrift für katholische Theologie, 36(1912)/1, 1–47; Karl Alois KNELLER, *Neue Studien zur sixtinischen Vulgatabulle*, uo. 59(1935), 81–107, 268–290; Ulrich HORST, *Der Streit um die Autorität der Vulgata: Zur Rezeption des Trienter Schriftdekrets in Spanien*, Revista da Universidade de Coimbra, 29(1983), 157–252.

6 Néhány díszcímlap közlését vö. SZILÁGYI András, *Illusztrált díszcímlapok Pázmány Péter Kalauz című művéhez és Káldi György bibliafordításához = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat Kft., 2013, 402–403.

7 Herman J. SELDERHUIS, *Das Trientbild der Protestanten = Das Konzil von Trient und die katholische Konfessionskultur (1563–2013)*, hg. Peter WALTER, Günther WASSILOWSKY, Münster, Aschendorf, 2016, 107–122 (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 163).

testáns többségű kelet-közép-európai régióban az engedékenyebb felfogás nyert teret, ennek eredményeként jelenhetett meg 1626-ban érseki jóváhagyással a Káldi-biblia.⁸ Nyilvánvaló, hogy a római inkvizíció a protestáns anyanyelvű fordítások ellensúlyozására látta célszerűnek a katolikus átültetések megjelentetésének engedélyezését.

Pázmány bibliahasználatáról, idézési módjáról már több esetben szólt a szakirodalom, ismeretes, hogy minden művében rendkívüli bőséggel citálta a Szentírás szövegét. Nyilvánvaló, hogy többféle kiadás állt rendelkezésére, de csak elvétve lehet pontosítani az éppen használt kiadást. Egy esetben ez kiderült, egy velencei, 1583-ban kibocsátott Biblia volt a forrás, imádságos könyvében és korai vitairataiban idézett ebből (1606),⁹ a *Kalauz*ban viszont már a trienti szövegváltozatokra utalt.

A bibliai textus hiteles magyarázatának kérdését Pázmány számos vitairatában érintette, korábban Fraknoi Vilmos, újabban Hargittay Emil hangsúlyozta, hogy a pázmányi életmű egyik központi kérdésének számított kezdettől fogva a bibliaértelmezés módszere, ehhez kapcsolódott mintegy „ikerkérdésként” az egyháztani álláspont kialakítása is.¹⁰ Nem véletlen, hogy épp e két témakörrel szóló fejtegetését később (1626) önálló kötetben is kiadta Bihar vármegyének címzett vitairataként,¹¹ s ez élénk vitát váltott ki a protestáns fél részéről, Pécsvaradi Péter igen terjedelmes, 900 lapnyi választ írt ellene, további vitát generálva.¹²

A téma jelentőségéből következik, hogy a bibliai szöveg anyanyelvi átültetéseit Pázmány ugyancsak élénk figyelemmel kísérte. Már egyik legkorábbi vitairatában, a *Tíz bizonyosságban* (1605) kifejtette kritikus véleményét a protestáns fordításokról.¹³ Szerinte az újítók, a „mostani tévelygők” az Isten igéjét „megmarczongják és förtöztetik”, „tépék, szagaták” az Írást, lényegében – s ezt Erasmusra hivatkozva mondja – „Új Evangéliumot is szerzenek, mivelhogy különben értik, és magyarázzák az Evangéliumot, hogysen az Anyaszentegyház magyarázta ekkoráig”.¹⁴ A szöveg a továbbiakban

8 MOLNÁR Antal, *A horvát és a magyar katolikus bibliafordítás és a római inkvizíció*, MKSz, 118(2002), 24–37. Káldi fordítói nézeteiről, elveiről vö. GÁBOR Csilla, *Trient után – bibliafordítás, bibliafilológia, lelkeségi hagyományok = Fejezetek a kora modern esztétikai gondolkodás történetéből (1450–1650)*, szerk. HORVÁY HÖRCHER Ferenc, Bp., L'Harmattan, 2013, 173–183.

9 *Biblia, ad vetustissima exemplaria nunc recens castigata*, Venetiis, 1583. Erről vö. BOGÁR Judit, *Pázmány Péter Imádságos könyve és a Biblia = Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. B. J., Piliscsaba, PPKE, 2012 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 3), 54.

10 HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter a Szentírásról és az Anyaszentegyházról = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne ...”: Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 79–84, itt: 81. Hasonlóképp vélekedett korábban HELTAI János, *Ki az Itinerarium Catholicum szerzője?*, *Studia Litteraria*, 29(1991), 59–60. A *Kalauz* megfelelő helyeinek és az 1626-os vitairatnak az intertextuális kapcsolatáról részletes elemzés: HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter trói módszere és az életmű genezise: a Kalauz és a vitairatok újraírása*, Akadémiai doktori értekezés (kézirat), Bp., 2016, 147–157.

11 RMNy 1351.

12 RMNy 1427 és 1485.

13 P. VÁSÁRHELYI Judit, *Pázmány véleménye a magyar nyelvű protestáns bibliafordításról* = P. V. J., *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai*, Bp., Universitas, 2006 (Historia Litteraria, 21), 140–153.

14 *Tíz bizonyosság (1605)*, s. a. r. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Bp. Universitas, 2001, 206–209. A kritikai kiadás szövegének központosását a jobb olvashatóság érdekében a mai gyakorlathoz igazítottuk.

is gyakran hivatkozik a rotterdami mester írásmagyarázó episztoláira, főként azoknak Luthert bíráló és társadalomkritikai megjegyzéseire.¹⁵

A további vitairatokban is ennek a nézetnek a hangoztatása köszön vissza, de igen változatos retorikai alakzatokban, trópusokban, paródiákban, didaktikus argumentációkban, képes beszédben, narratív formákban. A *Keresztyéni felelet* (1607) előszavában előbb a tömör megfogalmazás adja a lényegét: „litera antiqua est, sensus et interpretatio nupera”. Ezt követően több lapon át részletezi a kaméleon-metáforikát, amelynek során alkotja meg az agyafűrt nyelvi konstrukciót a színüket cserélgető, azaz magyarázataikat változtatgató vitapartnerek jellemzésére.¹⁶

Később a *Kalauzban* (a második, kibővített, majd a harmadik, lényegében változatlan kiadásában), a III. könyv 12. részében folytatja Pázmány a bibliafordításokról és a Szentírás-értelmezés módozatairól szóló vitát. Kritikával említi Luther, Károlyi és Szenci Molnár szövegeit, védelmezve a Trientben kanonizált Vulgata-verziót, noha elismeri, hogy abban is „némely mondásokat tisztáb Deák szókkal, ékessebben, világosb értelemmel” lehetett volna fordítani. „Sőt azt sem vıtattyuk – hangzik a további fejtegetés – hogy mindenüt szórul szóra fordítottat volna a Görög vagy Sidó bötű”, ámde „ami illeti a Hitet”, abban autentikus, mert az igaz értelmet adja vissza.¹⁷ Kibővíti a Rotterdamira történő hivatkozást is: „Ezért írja Erasmus, hogy az Újítóknak Új Evangéliumok vagyon: mert a régi bötűnek új értelmét adgyák. Holot azért az evangélium nem pusztá bötű, hanem a bötűvel együt az ő igaz értelme: jól következik, hogy oly igazán Új Evangélioma vagyon annak, aki a régi bötűt új értelemben vészi, mint aki a régi értelmet újob szókkal írná”.¹⁸ Ez a fejtegetés láthatóan a szó szerinti fordítás helyett az értelem szerintinek az elsőbbségét hangsúlyozza, ami azonban közismerten további (s máig sem csituló) vitákat generált. A Pázmány által citált erasmusi idézetből az derül ki, hogy a rotterdami tudós világos különbséget tett a hagyományos és az új értelmezés között, a humanista filológusi vélemény nem is hangozhat másként.

A hitvitázó felek természetesen előszeretettel hivatkoztak az egyházatyákra, akiknek művei még közös örökségnek számítottak. Pázmány Ireneust citálva mondja, hogy amint az ókeresztény kori eretnekek, úgy a mostaniak is „sárból csinált rút tudományokat Sz. Írás aranyával akarják bémázolni”, miképp az ördög is, „az Igazság ellen az Igazságból farag nyilakat”, így használják ki az újítók a Biblia-tudományt.¹⁹ Metaforikus megfogalmazása szerint ha egy drágakövekből kirakott „királyi ábrázatot” moza-

15 Legtöbbször az *Epistola ad fratres Inferioris Germaniae* (Lovanii, Rescius, 1544) az idézett mű, egy helyütt pedig lapszámmal is utal a kiadásra: Desiderius ERASMUS Roterodamus, *Epistolarum opus complectens universas, quotquot ipse autor unquam evulgavit*, Basilea, Frobenius, 1588.

16 PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni felelet a megdűcsöült szentek tiszteletirül* (1607), s. a. r. AJKAY Alinka, Bp., Universitas, 2016, 27. A szöösszetételről: BITSKEY István, *Lutherocalvinovoevangelicomeleontes = MAMÜL*, LX, Bp., reciti, 2011, 129.

17 PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazságra vezérlő Kalauz*, Pozsony, 1637, 3. kiadás, a facsimile szövegét gond. KÖSZEGHY Péter, kísérő tan. HARGITTAY Emil, Bp. Balassi-MTA Irodalomtudományi Intézet, 2000, 359 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 32; a továbbiakban: *Kalauz*). Az innen vett idézetek helyesírását a jobb olvashatóság érdekében egységesíteni igyekeztünk.

18 *Uo.*, 367.

19 *Uo.*, 323.

ikdarabjaira bontanak és azokból „róka ábrázatot” raknak ki, az új ábra az ellenkezője lesz az eredetinek, noha ugyanazon anyagból készült is, ilyen módon hamis tehát az újfajta biblicizmus.

Később, már a *Kalauzt* védelmező vitairat, *A setét hajnalcsillag után bújdosó lutheristák vezetője* (Pozsony, 1627) tömör összegzését adja az addig lezajlott polémiának, amely az érsek és az ő művére replikázó wittenbergi doktor, Fridericus Baldvinus között zajlott le. A *Phosphorus veri catholicismi* (Wittenberg, 1626) főként az Augustana Confessio legitimitását és a lutheri bibliaértelmezés indokoltságát kívánta bizonyítani.²⁰ Miként arra legutóbb Hargittay Emil utalt, a III. könyve a legrészletesebb, ez az egész mű egyharmada, ez replikázik a *Kalauz* megfelelő helyére, a III/12. részre, amely a protestáns bibliakezelés részletes kritikája.²¹ Pázmány itt azt még egyetértőleg említi, hogy az Újtestamentum könyveit a *Biblia Tigurina* a katolikusokkal egyezően számolja, viszont Luther alaposan „megdezmálja” az újszövetségi könyveket, kirekeszti azokat, amelyek nem igazolják az ő tanítását, Szent Jakab levelét például csak szalmatekercsnek mondja. De ennél sokkal rosszabb a helyzet az Ótestamentummal, ugyanis annak könyveit „mind a Lutheristák, mind a Calvinisták egy-aránt megdezmállyák: ki-rekesztvén a Szentírás közül a Tobias, Judith, Baruch, Machabeusok könyveit, az Ecclesiasticus és Bölcsességről írt könyvekkel egyetemben. Azon kívül egyéb könyvek darabot elmetélik, mint meg-tetzik a Molnár-túl ki-bocsátott Magyar Bibliából”.²² A továbbiakban pedig azt fejt ki a szerző, hogy a szentírási könyveknek nincsen egységes stílusa, tehát a stilisztikai különbözőségek alapján semmi sem indokolhatja egyes szövegek kizárását a kánonból. Később arra is utal, hogy Jeromos még az eredeti héber szöveget olvasta, amit később a „sidó punctolt Biblia” már megváltoztatott, tehát nem ez az utóbbi tekinthető hitelesnek.²³

Jelen szempontunkból azonban csak annak konstatálása látszik fontosnak, hogy a vitázó felek minden szemléletbeli különbözőségük ellenére egy valamiben egyetértettek, abban ugyanis, hogy az interkonfesszionális ellentétek gyökere mindig a „Könyvek Könyvének” különböző felfogásában, szövegének egymástól merőben eltérő értelmezésében rejlett. A nézetkülönbség alapját Pázmány részletesen kifejti, legtömörebb, összegző megfogalmazása így hangzik: „De a Sz. Írás magán, véget nem szakaszthat minden versengésben. Mert, ha a Sz. Írásnak Lajstromárúl visszavonyás támad; ha azt kérdik, Mellyik könyvek igazán Szent Írások; ha a Szent könyvek Bötűjének tisztán maradásárúl kérdés lészen: sohult ezekrúl a Szt. Írás nem mond sentenziát. Ennek-felette, mikor a Szt. Írás mondásának különböző értelme és magyarázattya támad: előnkbe nem adgya a Szt. Írás, mellyik magyarázat igaz, noha csak nem minden versengések, az Írásnak különböző értelméből vannak. Tehát a Szt. Írást nem mondhattuk olyan

20 Gyurás István, *Pázmány Kalauzának latin fordítása és a wittenbergi válasz = Pázmány Péter emlékezete*, szerk. LUKÁCS László, SZABÓ Ferenc, Róma, Ugo Detti, 1987, 389–397.

21 Legutóbb részletesen foglalkozott a vitairattal HARGITTAY Emil, *A Kalauz védelmében = Útmutató: Tanulmányok Pázmány Péter Kalauzáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Bp., MTA-PPKE, 2016, 45–60.

22 *Kalauz*, 330.

23 *Uo.*, 345.

Bírónak, mely minden visszavonyásban bizonyos szententziát ad”.²⁴ Az önmagát értelmező–magyarázó–minősítő írás fogalmát tehát ez a nézet tagadja, ezzel áll szemben a tudós értelmezői közösség illetékességének hangoztatása. Ez a közösség pedig a Szent Péter óta fennálló successio értelmében a pápa vezetése alatt álló teológusok zsinati gyülekezete, senki másnak nincs jogosultsága a bibliamagyarázat ügyében.

Pázmány maga is utal arra, hogy nagy szintézisét az első kiadáshoz képest jelentősen kibővítette, egyes helyeket alaposabban megmagyarázott és sajnálkozik, hogy Balduinus nem a kiegészített szövegváltozatot láthatta. Köztudott, hogy sajnós a Thurzó Imréék által készített latin fordítás szövegét nem ismerjük, tudomásunk szerint a kézirat jelenlegi megléte is kérdéses, így elég nehéz az egyébként színvonalas – viszonylag mérsékelten személyeskedő – kontroverzia részleteiről képet alkotnunk. Ehelyett ezúttal célszerűbbnek látszik, hogy Pázmány felfogásának végső változatáról foglalkozjunk össze a legjellemzőbb ismérveket.

„Szentírás igaz értelme”

Legmarkánsabban és legteljesebben ugyanis a *Kalauz* VII. könyve – ennek a kibővített 1637-es kiadását vesszük alapul – fejt ki a szerző véleményét a katolikus bibliai hermeneutikáról,²⁵ maga Pázmány hangsúlyozza, hogy már korábban két helyen is foglalkozott ugyan a témával, „de it lévén tulajdon helye”, ezért itt kell bővebben tárgyalni. Ennek megfelelően számunkra is egyértelmű, hogy ebben a szövegrészben vegyük górcső alá az értelmezési hagyomány, ill. az újrafogalmazott argumentáció, azaz tradíció és reinterpretáció működését. Miként korábbi hitvitáiban, itt is él Pázmány mind a retorikai praeceptumok normáival, mind az auctoritások tekintélyére hivatkozásokkal, de még (mint látni fogjuk) a kommunikációs gyakorlatban legalizált tények és szokások hangoztatásával, a napi életből vett analógiák érvként történő alkalmazásával (usus, cosuetudo) is.²⁶

Az alapkérdést logikus módon már a cím megfogalmazza: „Honnan kell venni a Sz. Írás igaz értelmét és a vetekedések magva szakasztását?” A bevezetésnek a vitézhadi életből vett metaforikája – a pázmányi szövegszerkesztési elveknek megfelelően – előlegezi a követendő stratégiát: „A Vitéz Fejedelem, kinek bölcsesége vagyon a had-viselésben, elsőben martalékot, és csatát rendel: annak-utánna a Tábor terheit és félelmes Sákmányosít félreszállítván, az ütközetre bátorságos Vitézekből Dandárt és derék Sereget rendel, mellyeken az egész viadalnak szerencséje meg-fordullyon. Én is a mostan-országoló és Lelkek rablásával mindent bé-futó Újságok ellen viaskodni akarván, nem csak a derék Sz. Írásból (melyhez úgy támaszkodunk, mint erős, győzhetetlen

24 PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, V, s. a. r. Kiss János, Bp., Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1900, 658.

25 *Kalauz*, 596–648.

26 KECSKEMÉTI GÁBOR, „A böcsültre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 23–24.

aczel-falhoz), rendeltem erős Bajnakokat és Dandárok: de a Martinista és Calvinista tanítók lézzengő tanításiból-is sok Csatákat bocsátottam ez Írásomnak Harmadik, Negyedik, Ötödik könyvében: mellyekkel [...] földhöz verteknek mutattam a mostan szakadozott viszálykodásokat”.²⁷

Szellemi küzdőtérnek tekinti tehát Pázmány az írásértelmezést, amelynek most – szerinte – „dandárjára jutottunk és a Farkas-szájú Tanítóknak minden rongyos patvarokat csak ezekkel az Álló-seregekkel is lecsöpülhettyük”. A bevezető helyzetképet követően a tárgyalás hét részben fejti ki a katolikus álláspontot, a részek mindegyike még további alfejezetekre osztva, szigorúan logikus rendben sorakoztatja fel érveit.

Az I. rész érthető módon az írásértelmezés módszertani kérdését veti fel: „Vagyon-e bizonyos mód a Sz. Írás igaz értelmének ismerésében?” Ugyanis számára evidencia, hogy a keresztény hit alapjáról van szó, ezért „a Szentírást Próbakő, Igazító Sineg és szegeletes mérték-gyanánt kel vennünk”, de a benne való eligazodáshoz „jó ágyat kell vetni”, a szövegértelmezés elveit tisztázni kell. Ha ugyanis akárki „Isten szavát ki egy-ki másfelé tekeri”, akkor minden eretnecség is „kikalapálható” a textusból. A bizonyosság eszerint csakis magának az Istennek a szava lehet, ő pedig megígérte, hogy „a Szentlélek az Anyaszentegyházról el nem távozik”, tehát az egyetemes ecclesia az a „köszál”, az az „igyes oszlop”, amelyen a bibliamagyarázat nyugodhat. Ezt ószövetségi előképpel is bizonyítja (Móz 5, 17,8): „Judicabunt iudicii veritatem, igaz ítéletet tesznek a Papok” minden vitás ügyben, mert Isten őket tette meg bírakká.

Illusztrálva a trienti Vulgata-értelmezéshez való kötődését, szinte minden deutero-kanonikus könyvre (Tóbiás, Judit, Liber Maccabeorum I–II, Sapientia, Ecclesiasticus, Bárúk) találunk hivatkozást a margón, így a szövegkorpusz hitelességét illetően is szemben áll a lutheri felfogással.

A II. rész az ellenkezők, az újítók érveit veszi sorra. Abból indul ki, hogy az írásértelmezést nem lehet a „tudatlan községre” bízni, erudíció és útmutatás kell az autentikus magyarázathoz. A Biblia igéinek egyéni értelmezése szerinte csak ellentéteket szül még az azonos konfessziókon lévők között is, erre két példát említ.

Elsőként utal Luther és Andreas Bodenstein Karlstadt képviseltéjére, amely annak kapcsán robbant ki, hogy „a Képeket Vitembergában öszveronták és hamuvá tevék”. Mint tudjuk, ezt Luther több írásában is kifogásolta, s a reformációnak „végzetesen eltorzult ikonoklaszta lelkületével szemben védelmébe vette a képek a hit számára is építő egészséges használatát”.²⁸ Professzortársa viszont egy könyvet adott ki a Bildersturm szükségességéről (*Von Abtuhung der Bylder*, Wittenberg, 1522), mint ismeretes, a két vezető reformátornak ez az ellentéte nagy hullámokat kavart a kor közvéleményében, a lutheránus táboron belül is megoszlottak a vélemények, majd pedig egész Közép- és Nyugat-Európán végigsöpört a képrombolási törekvés, bár az egyes régiókban egymástól igencsak különböző mértékben és különböző indoklásokkal mutatkozott meg.²⁹

27 Kalauz, 596.

28 FABINY Tibor, A „katolikus Luther” = *Fejezetek a kora modern esztétikai gondolkodás történetéből...*, i. m., 37–61, itt: 49–58.

29 Erich HERTZSCH, *Luther und Karlstadt = Luther in Thüringen: Gabe der Thüringer Kirche an das Thüringer Volk*, bearb. von Reinhold JAUERNIG, Berlin, 1952, 87–107; Jörg Jochen BERNIS, *Die Macht der äusseren und*

Végső soron a képek és szentek tisztelete is a szentírás magyarázatának különbségeire vezethető vissza.

Pázmány másik példája a váradi református egyházon belüli botrány, Újfalvi Imre esete, „kit csaknem agyon vertek, hogy ki merte fakasztani ami gyomrát marta”.³⁰ A püspöki hatalom visszaéléseit, Hodászi Lukács ortodox felfogását éles kritikával illető esperes-prédikátor közismert üldöztetése kézenfekvő illusztrációja itt annak, hogy az újítások, az egyetemes és hagyományos értelmezéstől való eltérések csak meghasonláshoz, zűrzavarhoz vezetnek. Pázmány sem itt, sem másutt nem hagyta kihasználatlanul a hitújítás felekezeti és az egyes protestáns felekezeteken belüli ellentéteinek, írásértelmezésbeli különbözőségeiknek kipellengérezését.

Vitapartnerei vélekedését végül három pontban összegzi: „Három Utat és módot mutatnak a Pártosok, mellyen mongyák, hogy megismérhetni a Sz. Írás igaz értelmét: I. A Sz. Írásnak nyilvánvaló fényességét, II. A Szent Léleknek belső tanítását, III. A Sz. Írás Bötűjének szorgalmatos vizsgálását”.³¹ Mint a legtöbb esetben, úgy itt is előbb Luther, majd Kálvin idevágó szavait idézi, s a lapszálon hivatkozza a locust.

Az első esetben arra utal, hogy mindkét reformátor a Bibliát eleve érthetőnek tartja, amelynek „nyilvánvaló fényességében” nincs semmi *obscuritas*, mindenki számára világos lehet a tanítása. Ehhez hozzászói: „Luther, minek-utánna azt írta volna, hogy a Sz. Írás igen Világos, ezt veti utána: *De tota Scriptura dico: Nullam ejus partem volo obscuram dici*. És ismét: *Scriptura ipsa per se est facillima, apertissima, sui ipsius interpret*”. (Luth. Lib. De Servo Arbitrio). Ebből pedig az a következtetés, hogy „Minnyájan értyük az egész Sz. Írást”. Majd ehhez hozzászói: „Calvinus sem különbet tanít”, bizonyítéként pedig idézete: „Non obscuriorem veritatis suae SENSUM ultro Scriptura prae se fert, quam coloris sui, res albae et nigrae, saporis, suaves et amarae (Calv. Li. I. c.7, n. 2)”. Az idézet az *Institutio* jelzett helyén pontosan ott is van,³² ez Pázmány értelmezésében ugyancsak azt sugallja, hogy a Bibliában Kálvin szerint nincs homályosság, könnyen érthető. Egy másik, hosszabb idézetből szintén nagy betűvel emeli ki a bizonyító szavakat („PERSPICUE enarravit”, Calv. Lib. 4. c. 10. n. 30.). Elsődlegesen azonban Luther-

der inneren Bilder: Momente des innerprotestantischen Bilderstreits während der Reformation = Begrifflichkeit und Bildlichkeit der Reformation, hg. Italo Michele BATTAFARANO, Bern usw, Peter Lang, 1992 (IRIS, 5), 12–15; Thomas KAUFMANN, *Die Bilderfrage im frühneuzeitlichen Luthertum = Macht und Ohnmacht der Bilder: Reformatorischer Bildersturm im Kontext der europäischen Geschichte*, hg. Peter BLICKLE, André HOLENSTEIN, Heinrich R. SCHMIDT, Franz-Joseph SLADECZEK, München, De Gruyter Oldenbourg, 2002, 407–454.

30 Kalauz, 602; az Újfalvi-konfliktusról vö. KESERŰ Bálint, *Újfalvi Imre és a magyar későreneszánsz*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 8(1968), 3–16; Uő, *Újfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék”, uo.*, 9(1969), 3–44.

31 Kalauz, 603.

32 *Institutio christianae religionis [...] Joanne Calvino authore*, Genevae, 1559, 14. Ez Szenci Molnár fordításában: „Mert az Szent Írás ö magában nem kevésbé hozza véle, az Isteni Igasságnac megizlelését, és megérezését, mint az fehér és fekete, és édes és savanyo dolog, az ő szinet és ízét hogy véle hozza, és ő maga megmutattya”. *Az keresztyéni religióra es igaz hitre való tanitas: mellyet deákul írt Calvinus Janos [...] magyar nyelvre fordított Molnár Albert*, Hanovia, 1624; RMNy 1308. Hasonmás kiadását s. a. r. P. VÁSÁRHELYI Judit, SZABÓ András, Bp., Balassi, 2009, I/VII/2.

re irányul a kritika, a helvét reformátorokat többnyire őt követően említi meg, mintegy ezzel is jelezve az újító interpretációk folyamatos újratermelődését, végső soron a heterodoxia korlátlan burjánzásának veszélyét.

Mérlegelve most ezt a pázmányi véleményt, egyrészt azt láthatjuk, hogy leegyszerűsítve foglalja össze a wittenbergi reformátor álláspontját, nem számol annak hermeneutikai elveivel, fordítástechnikai szemléletével és érvrendszerével, amelynek csak végeredményével száll szembe. Mint ismeretes, Luther a németre fordítás nehézségeivel, dilemmáival küzdve alakította ki szövegértelmezési eljárásait, a sugalmazott szöveg normativitása és az anyanyelvi átültetés értelmezhetősége között kísérelt meg közbülső utat találni.³³ A bibliai konkordanciák egymásra vonatkoztatása révén szűrte le azt a tapasztalatot, hogy ez (sőt csakis ez) segít a megfelelő értelem megtalálásában, így magyarázhatja a szöveg önmagát. Pázmány nézőpontja azonban egészen más volt: a lutheri eljárásban rejlő szubjektivitást nem látta összeegyeztethetőnek az egységes írásmagyarázatnak az egyházi intézményrendszer működtetését lehetségessé tevő elvével, kritikája nem a textológia oldaláról szólt, hanem az egyházkormányzat konciliarista nézőpontjából fogalmazódott meg. Luthernek az egyéni szóművészeti/fordítástechnikai invencióival szemben a katolikus fél szerint a közösségi álláspontnak, az egységes elfogadottság normativitásának kell érvényesülnie az írásértelmezésben, csak ez biztosíthatja a kereszténység intézményi fenntarthatóságát. A nézőpontok ilyenén különbözősége azonban semmiképp nem is tehetette lehetővé az álláspontok közelítését.

Még egy további, ezúttal nyelvszemléleti különbözőséget is regisztrálhatunk a vitázó felek között. Luther a bibliafordításhoz a köznyelvi beszéd szokásrendjét tartotta követendőnek, azt a nyelvet, amelyet a piacon is beszélnek az emberek. A katolikus fél ellenben azt a nyelvi szokásrendet (*consuetudo loquendi/sermonis, ius consuetudinis*) tartotta követendőnek, amelyet másfél évezrede használt az egyház, ezt hozta magával az a szóbeli tradíció, amelyet azonban a *sola Scriptura* elv kategorikusan felülírt. Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk: a lutheri szinkronikus nyelvszemlélet került itt szembe a katolikus fél diakrónikus elvével, az egyházi nyelvhasználat történeti mélységére hivatkozó állásfoglalásával.

A második pontban megjelölt pázmányi kritika csupán folytatja a már eddig elhangzott érvelést. Itt azonban már Kálvin-idézetekkel bizonygatja, hogy a reformátorok „azt mongyák, hogy a Szent Léleknek belső oktatása bé-pecsétli az igaz hitet és mind az igaz tudománynak a megítélésére, mind a Sz. Írás igaz értelmére, csalatkozhatatlanul vezérli az igaz embert”.³⁴ Már pedig a Szentlélek „belső tanítása” nem

33 Minderről bőszéges német szakirodalom szól, az egyik alapmű: Albrecht BEUTEL, *In dem Anfang war das Wort: Studien zu Luthers Sprachverständnis*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1991. Ezt hasznosító, alapos kifejtése a témának: OLÁH Szabolcs, „És amaz ige testté lött” (Jn 1,14): A külső szó médiuma Luther hermeneutikájában = *A hermeneutika vonzásában: Kulcsár Szabó Ernő 60. születésnapjára*, szerk. BÓNUS Tibor, EISEMANN György, LŐRINCZ Csongor, SZIRÁK Péter, Bp., Ráció, 2010, 57–72. Újabb mértékadó összefoglalás Luther nyelverteremtő hatásáról: Werner BESCH, *Luther und die deutsche Sprache: 500 Jahre deutsche Sprachgeschichte im Lichte der neueren Forschung*, Berlin, Erich-Schmidt-Verlag, 2014, 1–181.

34 Kalauz, 603.

vezethet senkit tévútra, tehát az Írás önmagát igaz úton tartja (*sui ipsius interpretis*).³⁵ Erről azonban Pázmány ismét csak úgy vélekedik, hogy önkényes interpretációkhoz vezet, ahhoz, hogy „ki-ki mind a maga tetszésén járhatson, és senki magyarázattyához ne kötelezhessék”.³⁶

Ezt a Szentlélektől történő értelemszerlést viszont Pázmány szerint már a harmadik állítás is cáfolja, amely azt mondja ki, hogy mégiscsak belátja „az elszakadt nyáj” is a magyarázat szükségességét, azt, hogy „meg kell a Deák, Sidó, Görög bötű tulajdonosságát, erejét és jegyzését vizsgálni”, mert „az Írásnak igazi értelme nem röpül, mint sült galamb, szájunkba”. Egyetértőleg mondja, hogy a hiteles írásértelmezőnek „fáradhatatlan tanúsággal eszébe kell venni a Sz. Írás szava járását, Frásését, stylusát: Egy helyt másikkal egy-más-mellé kell venni, hogy a világosb mondából ki-tessék értelme a homályos igének: Jól meg kell tekinteni, Antecedentia et Consequentia, az elől-járó és következő mondásokat”. Nem más ez, mint a kontextus fontosságának hangoztatása, a csupán grammatikára, betű szerinti értelmezésre alapozott fordítás hibáztatása. És itt már Pázmány nemcsak egyházatyákra, hanem a mostani, azaz közel kortárs prédikátorokra, köztük Guilelmus Vithakerus (William Withaker) álláspontjára hivatkozik, amely szintén a tudós magyarázatot hangsúlyozta. Míg ezzel az utóbbi érveléssel Pázmány egyetért, az előző kettővel nem, azoknak cáfolatát a következőkben adja elő.

„Homályosság” és „igaz értelem”

Az írásértelmező hetedik könyvnek a III. része a legterjedelmesebb, mondhatni ez az egész hermeneutikai fejtegetésnek a magva. A Szentírás szövegének ún. „homályosságát” vizsgálja itt a szerző, azt, hogy miért is „a maga fényességével ki nem mutatja igaz értelmét” Isten szava. A fő okát ennek a „dolgoz mélységében” és a „szólásnak mivoltában” jelöli meg, ez okozza a „nehéz értelmet”. Arisztotelész metafizikájából vett idézettel indul a fejtegetés, eszerint „az isteni dolgok értéséhez olyan a mi okosságunk és értelmünk, mint a Bagoly, Púpenevér vagy denevér szeme a fényes Napvilág sugárihoz”.³⁷ Miként a matematikai szakkifejezéseket is érthetjük ugyan grammatikailag, de valódi jelentésüket nem tudjuk felfogni, így ez a helyzet a Bibliával is. Az elvont fogalmak (Szentháromság, feltámadás, megtestesülés, átlényegülés, „sacramentumok” ereje, örök boldogság) csupán nyelvtanilag nem adhatók vissza, ezek a kereszténység „fondamentumai”, s ésszel nem érthetők meg, ezeknél „fogva kell okosságunkat tartanunk”, csak el kell hinnünk.³⁸ A kérdés viszont az, hogy a hitet mi szabja meg, ki vagy mi jelöli ki annak határait, szavaink jelentését honnan vehetjük. Ugyanis – érvel tovább Pázmány – „a mi szónkat nem csak egy értelemben szokták venni”, mert az ige „néha tulajdon erejében hagyatik, néha idegen értelemre fordítatik”. „Vel proprie, vel figurate” értendők. Akárcsak az Újszövet-

35 Walter MOSTERT, *Az önmagát magyarázó Szentírás: Luther hermeneutikájáról*, Bp. 1996 (Hermeneutikai Füzetek, 9).

36 *Kalauz*, 604.

37 *Uo.*, 605.

38 *Uo.*, 606.

ség-fordító Sylvester János jól ismert fejtegetéseit hallanánk. A szavak használatának az úzusára, *szokására* (consuetudo) utal tehát itt a szöveg, a retorikai érvek mellett az ilyen eljárások is helyet kapnak a hitviták korának kommunikációs stratégiái között.³⁹

A metaforikus értelmezésre Pázmány a legvitatottabb bibliai locust idézi fel: „Ez az én testem” – s ez a kijelentés nem véletlenül osztja meg a protestáns teológusok csoportjait, így „ezer versengésnek bányája” lesz. Annak eldöntése, hogy egy szó figurative értendő-e vagy nem, semmiképp nem bízható egyéni ízlésekre – hangzik végül a fejtegetés konklúziója. Az Ágoston óta elfogadott négyszeres írásértelmezésen alapul itt az érvelés: a grammatikai, allegorikus, anagogikus és tropologikus magyarázatok számonkérése, aminek magasabb szintjeit csak felkent szakértelem biztosíthatja.

Ezt követően 38 bibliai locus felsorolása következik példaként arra, hogy a Szentírás szövegében ellentmondások, „színes ellenkedések” vannak.⁴⁰ Mindjárt az első pont szerint Mózes és Szent István elbeszélése azt állítja, hogy „Izrael fiai Egyiptomban négyszáz esztendeig voltak” (Gen. 15,13 és Act. 7,6), másutt viszont ugyancsak Mózes, valamint Szent Pál is azt mondja, hogy ez 430 esztendeig tartott (Exod. 12,40 és Galat. 3,17). Az ilyen számszerű eltérések szembevetése alkotja a felsorolt ellentmondások egyik csoportját. A másik típust képviseli többek között a 34. pont. Eszerint Mózes azt írja, „hogy Isten minden jót teremtett (Ter.1,31)”, viszont Izaiás mondása: „Isten teremti a gonoszt (Iz. 45,7)”. Pázmány feloldása: „A világi csapások Istentől vannak, nem a bűnök”. Azaz: itt a *gonoszság* fogalmának többféle jelentésére hívja fel a figyelmet, s korántsem mindegy, hogy a szöveg olvasója/értelmezője (horribile dictu: fordítója) az egyes textusokban melyik jelentést alkalmazza.

Az ilyen típusú árnyalt megkülönböztetések, fogalmi tisztázások jellemzik az egész példatárat. A bőséges felsorolás után logikus a következtetés, mely szerint az ellentmondások feloldhatók, megmagyarázhatók, de csakis tudós teológusok megközelítésével. Aki csak „jövénny a Szentírásban”, aki „deáktalan paraszt ember”, az nyilván nem értheti meg annak metaforikus jelentését, az eredeti biblikus nyelvek szavaiban hordozott és azokból fakadó többértelműségét, nem lehet tehát az ige olyan világos, „verőfényes”, magától értetődő, miként azt Luther, Kálvin, Béza, Aegidius Hunnius és társaik állítják, nem magyarázhatja önmagát a szöveg. Retorikus felsorolás, érzékletes hasonlatsor zárja végül az érvelést: az Isten ígéjének jelentése úgy van elrejtve, miként az igazgyöngy a tenger fenekén, az arany és ezüst a „földnek mély gyomrában” avagy titkos tanácsaink „meghitt belső barátainknál”. S hogy miért ez az elrejtés? Mert „Isten a Mennyei kincset és drága gyöngyöt nem vetette a Sertés-marhák válójába, hanem elrejtette az Igéknek szekrényébe, hogy aki ehhez akar jutni, keresse és kérje, megtalálván pedig nagyra böcsülje”.⁴¹ Nem nyilvánvaló tehát az isteni szó, nem egyszerű az értelme, a hit mellé autentikus magyarázat kívántatik.

A IV. rész már jóval rövidebb, inkább gyakorlati tanácsokat ad a hitmagyarázatban bizonytalankodóknak. „Nem tiltjuk az együgyű Híveket – mondja Pázmány – hogy ők

39 KECSKEMÉTI, *i. m.*, 24.

40 *Kalauz*, 607–610.

41 *Uo.*, 616.

is az ő módgyok szerint, ítéletet ne tegyenek a Hit dolgairúl”, azonban a homályos, nehezen érthető bibliai helyek értelmezésében, a „Hitben támadot egyenetlenségek” megítélésében a tudós teológusok és az „Istentől épített Anyaszentegyház” álláspontját kell elfogadniuk, mert az utóbbi nem járt és nem járhat téves úton.

Az V. rész a Biblia fordításáról, a héber, görög és latin nyelv közötti átültetés nehézségeiről értekezik. Említi a héber központozás hiányából fakadó értelmezési bizonytalanságokat, amelyeket a legjelesebb nyelvtudósok, grammatikusok sem tudnak áthidalni. Kérdése: honnan tudhatja a közönséges hívő, hogy melyik protestáns hermeneuta tud jobban „sidóul és görögül”? Ha az újabban támadt grammatikusok különböző módon fordítják a bibliai helyeket, honnan tudható, melyiküké az autentikus változat? Konklúzió: mivel egy-egy magános fordító megoldása esetleges lehet, ezért érdemes az egész keresztény közösség, az Anyaszentegyház által elfogadott Hieronymus-féle szöveget tekinteni hitelesnek, ez nem egyedi, hanem kollektív döntés, aminél jobb nem kínálkozik.

A VI. rész címe: *A Szentírás értelmét az Anyaszentegyházról kell venni*, s ennek bizonyítását éppen Szent Pál centrális tanításából vett idézettel indítja: „Prophetiam secundum analogiam Fidei” (Róm 12, 6), azaz „a Sz. Írás titkait a bévett és megerősödött Hitnek folyása szerint kell érteni”. A két jelző már betoldás a latinhoz képest, értelmezés kérdése, Pázmány szerint a közösség által elfogadott hitről van szó, vitapartnerei ezt nem értik bele a szövegbe. Az üdvözülés tehát a hitből fakad (ebben még nincs különbség), azonban a vitatott kérés éppen az, hogy valójában mi a hit alapja. E fejtegetés szerint pedig ez nem lehet más, mint a „bévett és megerősödött”, azaz tradicionális eklézsiái álláspont, a textusnak ugyanis (modern szóhasználat) ún. értelmezői közösségre van szüksége, enélkül az írás csupán holt betű, test lélek nélkül. A mérce és „szegeletkő” tehát a katolikus egyház papjainak tudós közössége, amely az autentikus értelmet, a kanonizált változatot tudja meghatározni és közvetíteni. A továbbiakban ez a rész ennek a tételnek újabb argumentumokkal történő bizonygatása.

„Az ecclesia ítélőbíró”

Végül a VII. rész központi tétele, hogy a hitről folyó perlekedésekben kell lennie olyan normának, zsinórmértéknek, „szabott Törvénynek”, mely eligazít a viszályokban. Ez magától értetődően az „Isten szava”, amely „akár írva, akár Traditio által adassék a Hivek eleibe”.⁴² A páli levelet idézi ehhez: „Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei” (Róm 10, 17). A protestánsok által is gyakran citált mondatnak azonban a második tagján van Pázmány hangsúlya: értelmezése szerint a hagyomány által hitelesített isteni szó meghallására utal itt Szent Pál.

A továbbiakban elmozdulás mutatkozik az eddigi érvelésekhez képest, legalább is a megszólaltatott forrásokat illetően. Mindeddig a lapszéli hivatkozások a bibliai citátumok mellett főként az egyházatyáktól származtak, első helyen Augustinus – mögötte Tertulianus és Ireneus – nevével igyekezvén a közösen elismert tekintélyekre alapozni, mint

42 Uo., 636.

tudjuk, a Trienti Zsinat is a legfontosabb kérdésekben (az eredendő bűn és a megigazulás dogmájában) alapvetően augustinusi szellemben foglalt állást.⁴³ Most viszont az egész értekezés záróakkordjához érkezve változás történik a hivatkozásokban: megjelennek az utalások a kortárs katolikus teológusokra, Bellarmino, Stapleton, az ingolstadti jezsuita professzorok: Jacob Gretser és Gregorius de Valentia, valamint más poszttridentinus írásértelmezők citálása tűnik fel. Köztük van a 16. század legjelesebb kánonjogásza, a ferences Alfonso de Castro (1495–1558), a salamancai későskolasztika képviselője, aki V. Károlynak és II. Fülöpnek is tanácsadója volt eretnekségügyben. A spanyol professzor az erről szóló könyvében (*Adversus omnes haereses libri XIV*, Paris 1534, Antwerpen 1556) betűrend szerint négyszázféle eretnekséget sorolt fel, ezek büntetési eljárásait dolgozta ki részletesen, amiért kortársaitól elnyerte a „büntetőjog atyja” titulust.⁴⁴ Ennek a műnek a zsinatok hatáskörét tárgyaló 8. caputjára történő utalást találunk a lapszélén.

Mint ahogy Pázmány érvelése főleg a zsinatok által kanonizált álláspontok, dekrétumok elfogadása mellett szól, az exegetikai kérdésekben az Ecclesia perdöntő szerepét kell indokolnia, így a konciliarizmus szószólóit szólaltatja meg a lapszéli hivatkozásokban. Ez logikusan következik abból a korábbi álláspontjából, mely szerint egy személy – legyen az Luther, Kálvin vagy bármely tudós teológus – tévedhet, már pedig ha ez így van, akkor a pápai infallibilitás sem állhatja meg a helyét. Új forrásként idézi Jacobus Almainus (1480–1515) nagy tekintélyű párizsi teológus művét, aki már Luther fellépése előtt hirdette, hogy: „Ecclesia Universalis errare non potest in Fide, nec Concilia Generalia. Romanus Pontifex errare potest”.⁴⁵

Jól ismert tény, hogy a középkor kései századaiban heves viták folytak a zsinatok szerepéről, hatáskörükről, a pápai hatalomhoz történő viszonyukról.⁴⁶ A pápai kúria középkori monarchizmusával szemben a reformokra hajló (főként a párizsi egyetemen működő) teológusok a püspökök gyülekezetében, az egyetemes zsinatokban látták az egyház „fejében és tagjaiban” történő megújításának lehetőségét.⁴⁷ Noha a legfőbb hatalom gyakorlásáról a 15. század folyamán a konciliarizmus álláspontja került előtérbe, ez mégsem jelentette azt, hogy egyes teológiai kérdésekben is egyértelmű katolikus álláspont alakult volna ki. Közismert a ferences-domonkos ellentét, de még a domonkos renden belül is élénk viták zajlottak, ezt több esetben vizsgálta már a szakirodalom.⁴⁸

43 Mathijs LAMBERIGTS, *Augustine and Augustinianism at Trent = Das Konzil von Trient und die katholische Konfessionskultur (1563–2013)*, hg. Peter WALTER, Günther WASSILOWSKY, Münster, Aschendorff, 2016, 141–166 (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 163).

44 Harald MAIHOLD, *Systematiker der Häresien – Erinnerung an Alphonso de Castro (1492–1558)*, Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Kan. Abt. 118 (2001), 523; Daniela MÜLLER, *Ketzerei und Ketzerbestrafung im Werk des Alfonso de Castro = Die Ordnung der Praxis. Neue Studien zur Spanischen Spät-Scholastik*, Hgg. Frank GRUNERT und Kurt SEELMANN, Tübingen, 2001, 333–338.

45 Kalauz, 645.

46 Francis Christopher OAKLEY, *The Absolute and Ordained Power of God in Sixteenth- and Seventeenth-Century Theology*, Journal of the History of Ideas, Vol. 59, 1998, 437–461; Uő., *The Conciliarist Tradition: Constitutionalism in the Catholic Church 1300–1870*, Oxford UP, 2003.

47 *Handbuch der Kirchengeschichte*, hg. Hubert JEDIN, II, Freiburg–Basel–Wien, 1985, 514.

48 Ulrich HORST, *Zwischen Konziliarismus und Reformation: Studien zur Ekklesiologie im Dominikanerorden*, Rom, Istituto Storico Domenicano, 1985 (Dissertationes Historicae, 22), 127–162.

Azt természetesen Pázmány is említi, hogy a *pápa versus zsinat* elsőbbségi vitában „a katolikusok között is kérdés vagyon”, de ezt a belső vitát most nem látja indokoltnak itt tárgyalni. Annyit vél megemlítenedőnek, hogy a pápai tévedhetetlenség elve nem hitágazati kérdés, nem dogma, nem alapeleme a katolikus hitnek, az erről folyó eszmecserét a római egyház csak „elszenvedte” (*toleravit*). Merészségnek nevezi ugyan, de megemlíti, hogy a katolikus doktorok közül is sokan vallják: „a római Pápa magán, Közönséges Gyülekezet nélkül, megeshetik és hamissat taníthat”.⁴⁹ Az írásértelmezésben tehát nem a pápával, hanem az Ecclesiával, s a conciliumi állásponttal kell számolni, ez a legfőbb bíró, a mérték, az „Ítéelő-mester”, ez által „Isten itt evilágon a Tudományból támadott egyenetlenségekről Törvényt téssen”. Magyarázata szerint az Ecclesia „meghallgathatja, megvizsgálhatja a peresek szavait és tanúbizonyságait”, azonban a döntés joga csakis az övé lehet. Ez pedig – tehetjük hozzá – köztudottan alapvető különbség a protestáns állásponthoz képest, minthogy Luther a páli levelek (főként Róm 3, 28) alapján fejtette ki a *sola Scriptura* elvét, amely szerint az Írás fölött semmilyen hatalom nem hozhat ítéletet, mivel azok Isten szavai. A katolikus fél kérdése viszont éppen az: ki és miképp határozhatja meg, hogy a Biblia mely részei és mely interpretációi minősülnek hitelesen Isten szavainak.

A pázmányi állásfoglalás nem hárítja el tehát a vitát, azonban döntőbíró megjelölését tartja fontosnak, e nélkül nincs támpont, nincs határa az újabb és újabb írásértelmezések felbukkanásának, az innovációnak (ami viszont a vitapartner szerint csupán az eredetihez való visszatérés). Nem maga a nézetkülönbség – ami mind a protestáns felekezetek, mind a Róma-hű teológusok között is fellelhető – az eretnokség, hanem a döntésre jogosult institúció elismerésének a tagadása. Végeredményben tehát Pázmány szerint hermeneutikai viták az Írás homályosságából, mélységéből fakadóan érthető módon eddig is voltak, most is keletkeznek, s a jövőben is lesznek, ha azonban nincsen, aki végső szót mondjon ki bennük, nincs aki az interpretáció kereteit, szabályait meghatározza, akkor áttekinthetlenné, kaotikussá válik a keresztény hit, s szétesik a Biblia tanításán, szövegének értelmezésén alapuló egyház.

Az így kialakított álláspontot ezután a szerző nyolc pontba rendezett érveléssel erősíti meg. Szent Páltól Izaiásig terjed az idézett bibliai locusok terjedelmes sora, bizonyítandó, hogy az Ecclesia hívatott kimondani az utolsó szentenciát, mert „aki ennek ítéletin meg nem áll, Pogánynak tartsuk”. Maga a Biblia nem lehet a legfelsőbb döntőbíró (Supremus Judex) a saját értelmezésében, a peres feleken felül és kívül állónak kell lennie annak, aki „végeztet teszen” az igazi értelemről, az pedig csak a tudós teológusok közössége lehet. Befejezésül Pázmány azt hangsúlyozza, hogy a Biblia csak az ő „igaz értelmében Isten szava”. Az egyénileg magyarázott Szentírás nem az igaz értelmet adja vissza, így az „elszakadozott Pártosoknál” csak „a magok tulajdon elméjének fejtegetése és magyarázata” lehet. Mivel a szöveg sokféle olvasata került forgalomba, így az önmagának nem lehet egyedül hiteles bírója. Ezzel szemben áll az Ecclesia évezredes múltja, amelyet vértanúk tanúságtételei, csodás események és szentéletű emberek történetei kísérek, mértékadó szerepét pedig az egyházatyák tudós kommentárjai jelölték ki.

49 Kalauz, 645.

A protestáns vitapartner logikus érve ezzel szemben, hogy az Ecclesia – s ennek képviselőiben az egyetemes zsinat – is emberekből áll, az emberek pedig természetesen tévedhetnek. Pázmány válasza: „Igaz, hogy Ember magában megcsalhatkozhatik, de az Isten gondviselése, melyre ígéretével kötelezte magát, megoltalmazza az Ecclesiát, hogy az Ördögtől meg ne győzessék”.⁵⁰ Ezt az isteni ígéretet (melyben a katolikus fél szilárdan hisz) Pázmány számos bibliai hellyel illusztrálja (Iz 54, 17; Mt 18, 17; 1Kor 5, 4), ezeknek pedig mindegyike valamilyen módon a Krisztus nevében összeállt gyülekezetnek átadott, rájuk átruházott isteni hatalomról szól, amely nem juthat tévútra.⁵¹ A keresztények közötti belső viszályokat megítélni – a páli levél (1Kor 5,4) idézett helye alapján („In nomine Domini nostri Jesu Christi congregatis vobis, tradite hujusmodi Satanae [...]. Nonne de his, qui intus sunt, vos Judicatis?”) – a Krisztus nevében összegyűlt közösség (*congregatio*) jogosult, s nem egyes személyiségek véleménye. Ez egyébként a Károlyi-biblia megfelelő helyén így hangzik: „Ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük” (Mt 18, 20). Ez az értelmezés nyilvánvalóan néhány hívő (azaz a gyülekezet) együttesét már autentikus értelmezőnek látta. Pázmány ezzel szemben csakis a papok, azaz a tudós teológusok együttesét értelmezi kongregációként. Az ilyen gyülekezet (vagyis az eklézsia) hatalmáról szóló locusok, idézetekkel alátámasztott kijelentések Pázmány argumentációjának biblikus tartópilléreit jelentik.

Scriptura vagy ecclesia?

Összegzésként elmondható, hogy a *Kalauz* VII. könyve akár önálló mű is lehetne, szerkezetét tekintve kerek egész, az írásértelmezés pázmányi felfogását a skolasztikus logika és a cicerói retorika szabályai szerint fejti ki, kezdve az alapfogalmak magyarázatától a végső konklúzióig. Egyháztörténeti szempontból álláspontja konciliarista, a zsinatok szupremáciáját hangoztatja az egyéni exegézissel, az óprotestáns hermeneutikai elvekkel szemben. A hétszattatú fejtegetés első hat része többnyire a Biblia és a patrisztika szövegeiből válogatja bizonyító idézeteit, alapjában véve Augustinus-követő. Ezzel szemben az utolsó részben a poszttridentinus katolikus teológusok érveit és citátumait sorakoztatja fel, s így a tematizált kérdés kronológiáját is sugalmazza, azt illusztrálva, hogy a Bellarminus nevével fémjelzett hermeneutika nem új, hanem a legkorábbi keresztény tradícióból következik, mintegy annak folytatása, továbbgondolása, az ágostoni elvek korszerű érvényesítése. Változik a polémia iránya is. A legfőbb tekintély kérdése, a „pápa vagy zsinat” (*curia versus concilium*) vita már a kései közepkorban is felmerült, az elsődleges autoritásról szóló kontroverzia nem új jelenség tehát. Most azonban ezen túl a kereszténység konfesszionális tagolódásának ténye társult az írásértelmezési polémiahoz, a döntőbíró kilétének kérdéséhez, az Ecclesia társadalmi pozíciója, tekintélye lett a tétje a perlekedésnek. Éppen ez utóbbinak a védelmezése

50 Uo., 648.

51 Uo., 646.

kínált Pázmány számára argumentumokat, a Luthertől Kálvinon át az Arius-követőkig húzódó interpretációs változatosság veszélyének hangoztatása jelenti érvelésében az egyik leg súlyosabb érvet. Fejtegetése a zsinatokban megtestesülő Ecclesia (az *una, sancta, catholica, apostolica*) által kanonizált álláspont egységesen elfogadandó igényét, kínálatát, kötelezettségét kívánja megvilágítani, indokolni és szorgalmazni. Nem csupán textológiai-filológiai kérdés most már a szövegértelmezés, miként az a humanisták *ad fontes* elvében megjelent, hanem az *Universitas Christiana* létmódjának kulcsa, az üdvösséghez vezető lehetséges út is egyben. A széttartó magyarázatok helyett a zsinati dekrétumok mentén megfogalmazott szövegértelmezések és a belőlük kibontható hittételek elfogadását és az egységes álláspont egyedül üdvözítő szerepét tekintette Pázmány a keresztény hit és az ezen alapuló egyházi intézményrendszer alapjának, a fennmaradás zálogának, s nem csupán a Róma-hű egyház, hanem a kereszténység egészének jövőjét illetően is.